

80(082)

A 43

Криворізький державний педагогічний університет
Факультет української філології
Факультет іноземної філології

**Актуальні проблеми
філології і методики
викладання мов**

Збірник наукових праць

Кривий Ріг
КДПУ
2005

В.В.Явір ПРО ДЕЯКІ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ФОРМУЛИ УКРАЇНСЬКИХ ПОБАЖАНЬ.....	99
---	----

ЛІНГВІСТИКА І ПОЕТИКА ТЕКСТУ

Л.А.Білоконенко, Н.П.Чикарева СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ РІЗНОВИДИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ТВОРАХ ОСТАПА ВИШНІ.....	105
О.И.Гамали, А.Ю.Кривошлык ПРИЕМЫ И СРЕДСТВА ЯЗЫКОВОЙ ИГРЫ В ПОЭЗИИ Н.ОЛЕЙНИКОВА	111
В.І.Кажан, Р.П.Калініна ПОВТОР ЯК ЗАСІБ ПОСИЛЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ ВИРАЗНОСТІ ТА ЕКСПРЕСІЇ У ВОЄННИХ ОПОВІДАННЯХ О.ДОВЖЕНКА.....	116
Т.В.Мелкумова ВИРАЖАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ПОВТОРІВ РІЗНИХ ТИПІВ (на матеріалі сучасної преси).....	121
Н.П.Мещерякова ОБЩЕФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НОВЕЛЛИСТИКИ ГИ ДЕ МОПАССАНА.....	131
Т.В.Михальченко БАРОЧНАЯ КОНЦЕПЦИЯ МИРА В ПОЗДНИХ ТРАГЕДИЯХ ШЕКСПИРА (взгляды французских литературоведов).....	136
О.В.Мохначева ОСОБЕННОСТИ АВТОРСКОГО ГОЛОСА КАК СПОСОБА ВЫРАЖЕНИЯ ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНОЙ СТРАТЕГИИ ТЕКСТА В РОМАНЕ Дж.Д.СЭЛИНДЖЕРА “НАД ПРОПАСТЬЮ ВО РЖИ”.....	140
О.А.Остроушко ПОЛІТИЧНА ТЕЛЕРЕКЛАМА: МАНІПУЛЯЦІЯ МАСОВОЮ СВІДОМІСТЮ.....	145
Н.М.Шарманова ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АФОРИЗМІВ У ПРОЗІ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО.....	156

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МОВ

З.П. Бакум ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОГО ЕТИКЕТУ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ФОНЕТИКИ.....	163
--	-----

- базової семантичної функції;
- структурна концентрація / дифузність семантичних опозицій;
- регулярність / нерегулярність функціонування компонентів поля.

Список використаної літератури

1. Адмони В.Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики. – Л.: Наука, 1988. – 236 с.
2. Бондарко А.В. К теории функциональной грамматики // Проблемы функциональной грамматики / Отв. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Наука, 1985. – С. 16-29.
3. Граматика української мови Морфологія: Підручник / О.К.Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К.: Либідь, 1993. – 336с.
4. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – 170 с.
5. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. / А.В. Бондарко, Е.И. Беляев, Л.А. Бирюлин и др. – Л.: Наука, 1990. – 262с.

Умовні скорочення

- Бер. – “Березіль” – літературно-художній журнал.
 ВВ – “Вечірні вісті” – щоденна газета.

Summary

Consider problem of differentiation nuclear and in out lying districts components of semantic and functional field, ear-mark criterions theirs differentiation in the articl.

В.В.Явір

канд. філол. наук, професор

ПРО ДЕЯКІ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ФОРМУЛИ УКРАЇНСЬКИХ ПОБАЖАНЬ

Зроблено спробу з'ясувати семантико-синтаксичну та частково функціональну своєрідність побажальних конструкцій, на відміну від фразеологізмів, паремій, афоризмів, примовок, замовлянь тощо, які теж належать до усталених структурно-семантичних одиниць.

Побажальні конструкції, утворені за певними семантико-синтаксичними моделями, у мовознавчих розвідках позначаються різними термінами, а отже, розглядаються в різних кваліфікаційних системах усталених кліше. Так, В.Д.Ужченко вважає їх фразеологізмами, що віддзеркалюють духовну етнокультуру [4, с. 76-77]; за Л.Г.Пермяковим, вони належать до паремійних утворень [2, с. 282]; О.В.Лабашук позначає їх терміном *примовки*, розглядаючи в одному ряду з такими фольклорними жанрами, як замовляння, етикетні

формули, паремії тощо [1, с. 8-12]. Спорідненість між названими різновидами усталених конструкцій авторка вбачає як у їх функціональних, так і в структурних особливостях.

Крім того, названі й неназвані автори згадують у своїх розвідках про конструкції побажальної модальності лише пунктирно, залишаючи поза увагою їх структурно-семантичну та функціональну своєрідність. Так, у розвідці Л.Г.Пермякова ці одиниці разом з приказами віднесені до паремій третього структурно-семантичного типу, однак залишилися поза увагою дослідника їх домінантні функції та структурно-семантична характеристика, які не збігаються на цих рівнях з приказкою [2, с. 248-258].

Між тим аналіз побажальних конструкцій на тлі інших жанрових різновидів усталених мовних одиниць не дає підстав для їх ототожнення ні на структурному, ні на семантичному, ні на функціональному рівнях. По-перше, на відміну від інших (фразеологізмів, замовлянь тощо), вони не належать до закритих структур ні на лексичному, ні на синтаксичному рівнях; по-друге, на відміну від інших утворень, які функціонують як знаки речей і понять, вони є знаками ситуацій чи відношень між речами, по-гrette, більшості фразеологічних, паремійних (прислів'я, приказки, загадки тощо) утворень властиві повчальні функції, здатність до узагальнення, відтворюваність, глибина думки, що наближається до істини, – побажальним же конструкціям такі функції в цілому не властиві. Оскільки в одній з наших публікацій ішлося переважно про етнолінгвістичний аспект цих мовних одиниць [5, с. 87-90], метою цієї розвідки є перш за все дослідження їх структурно-семантичного та частково функціонального аспектів.

Зупинимось на аналізі лексичних, морфологічних та семантико-синтаксичних особливостей цих мовних утворень, які дають підстави для виділення їх з-посеред інших усталених конструкцій.

Усі вони за своїм прагматичним призначенням поділяються на дві групи: побажання з позитивним і побажання з негативним змістом, напр.: *Дай вам, Боже, із роси, із води; нехай ваше життя буде між солодкими медами, між пахучими квітками* (Н.-Лев.); *Щоб був у вас і хліб на столі, і до хліба* (Розм.); *Пошли йому, Господи, щастя й долю* (П.Куліш) і *Щоб ви не знали утіхи в старих літах, щоб ви не мали поради в своїх дітях!* (П.Мирн.); *Мати плакала ревно, приказувала з невимовною усмішкою: „Га, бодай ти здох! Ну ви подумайте, собака, а такий жалісний і таке витворяє”* (Довж.); – *Хай тебе колючками до землі припне! – А щоб тебе кров гаряча спила, брехухо кривошия!* (Тют.)

Як засвідчують приклади, усім їм властива магічна функція, яка є центральною, домінантною, поряд з такими периферійними, як прогностична, моделююча, негативно- чи позитивнокомунікативна тощо. Усім цим семантико-синтаксичним утворенням властива імперативна модальність, тому обов'язковими їх компонентами є предикати, виражені дієслівними формами другої особи однини чи множини наказового способу, а також конструкції з модальними частками *бодай, хай, нехай, щоб* і предикатом – дієсловом минулого часу. Формулами з часткою *бодай* виражаються, як правило, 100

побажання лайливого характеру при висловленні великого невдоволення з приводу чого-небудь: *Бодай тобі (йому, їй, їм) добра не було!* (Розм.); *Все перевів, все поспував, бодай йому ні на тому, ні на сьому світі добра не було, дияволу* (Збан.); *Бодай тобі язик відсох! Бодай тобі заціпило!* (Тют).

Конструкції з *бодай*, як, до речі, й з іншими частками, вживаються також із значенням добродушного, жартівливого осуду, несхвалення: *А бодай вам весело було, як ви мене налякали!* (Кв.-Осн.); „*А бодай же вам жаба на ногу наступила*”, – *кляв отець Харитін* (Н.-Лев.); *А бодай тебе мийці вбрикнули* (Н.-Лев.); *А щоб тобі курка на ногу наступила* (Н.-Лев.); *Нехай її курка вбрикне* (Н.-Лев.). Близькими до попередніх є й усичені конструкції *щоб* (*а щоб*) *тебе (тобі, вас)*, якими теж передається фамільярно-погрозлива оцінка чийось дій: *Ой, щоб вас!* *Ей, Андрію! Сказав би щось, та не посмію...* (Г.-Арт.); *Щось ти, Якове, дуже веселий сьогодні. Обдувив козось? – А щоб тебе! Пізнаю свого правдивого брата, – засміявся дядько* (М.Ст.).

Якщо частка *бодай* як структурний компонент властива конструкціям з побажанням негативного змісту, то частки *щоб*, *хай* (*най*, *нехай*) є обов'язковим структурним компонентом побажальних конструкцій обох груп – як позитивного, так і негативного плану: *Щоб наша доля нас не цуралась, щоб краще в світі жилося* (Н.тв.); *Хай твоє життя, сину, буде довге і щасливе* (Газ.); *Як помер наш батько, – нехай йому земля буде пером!* – *оставив нам дев'ять пар волів* (М.Вовч.) і *Щоб над тобою ні світ не світав, ні праведне сонце не сходило* (Розм.); *Щоб ти поза Уманню пішов!* (Розм.); *Най тя шляк трафит!* – *гуде батюшка...* (Ю.Вин.); *Нехай тебе обминає лихая година* (Н.тв.).

У формулах переважно позитивного змісту після *щоб*, *хай* (*най*, *нехай*) інколи вживається частка *же* для підсилення, підкреслення побажальної модальності: *Щоб же твоя доля, сину, завжди була прихильною до тебе!* (Н.тв.); *Нехай же вам Бог помагає здолати негоду!* (Н.тв.). Як засвідчують приклади, модель для обох груп побажань одна, відмінність полягає лише в конкретному лексичному її наповненні. Але якщо перед частками *щоб*, *хай* (*най*, *нехай*) вживається частка *а*, конструкції в такому разі наповнені тільки негативним змістом: *А щоб ти скис!* (Номис); *А щоб ти злиз!* (Л.У.); *А щоб ти пропав із своїми кінями разом!* (К.-Кар.); *А щоб тебе праниці з'їли!* (Н.тв.); *А най йому й очі повизлазять, як те волосся вже визлізло!* (Ю.Вин.). Отже, модель, що включає до свого складу, крім *щоб*, *хай* (*най*, *нехай*), і препозитивну частку *а*, безумовно, треба розглядати не як варіант попередньої, а як самостійну структурно-семантичну конструкцію, оскільки заданість *а щоб...*, *а хай...* (*най*, *нехай*) спрогнозовує зміст конструкції в цілому. У деяких моделях частка *а* є цілком самодостатньою, тому другий компонент (*щоб*, *хай*) опускається: *А шлячок би вас ясненький трафит!* – *лаявся Мицьо* (Ю.Вин.); *А бий тебе сила божья!* (Довж.); *А щезни з моїх очей!* (Н.тв.). У таких конструкціях частка *а* разом з імперативною дієслівною формою поряд з вираженням недобривих побажань надає максимальної категоричності, лайливості, експресивності.

Побажання щастя, успіху в житті, праці виражається формулою *щастя*

тобі (вам) паралельно з хай (нехай) щастить: Прийми цей голос з України, Братня Польще! Хай тобі щастить Будувати, сіяти, творить (Рилл.) і *Щастя тобі, сину, на твоїй путі!* (Гол.); *Щастя вам, товаришу командир* (Гонч.); *Ну, щастя вам, доле* (Мик.); – *Бувайте здорові! – Щастя, Боже* (М.Вовч.); *Щастя вам Боже на все добре, на весь ваш вік, на весь ваш рід, на ваших дітей, на ваших онуків і правнуків* (Н.-Лев.). Обов'язковим структурним компонентом таких формул, крім предиката *щастя*, є форма давального відмінка особового займенника, а також звертання. Таким конструкціям надається перевага здебільшого при прощанні.

Цікавими за семантикою є побажальні конструкції, у яких суб'єкт спрямовує імперативну інформацію на самого себе: *Ой, щоб же мені, окаянній, та язик відсох!* (Довж.); *Коли брешу,... Нехай, Боже, Щоб я був проклятий!..* (Шевч.); *Сьогодні приходжу в околоток до сестри, а він там... вигнав, братці, щоб я провалився!..* (Довж.); *А най мій язик чиряки обсиплять, яке дурне сказала* (Матіос); *Та то, щоб я тріс, звичайнісінький лайдак* (Ю.Вин.). У них ідеться не стільки про злі побажання на адресу суб'єкта, скільки акцентується увага співрозмовника на вірогідності сказаного, на запереченні попередніх дій та вчинків, на висловленні жалю з цього приводу тощо.

Таким чином, є підстави стверджувати, що побажальні формули відрізняються своїми домінантними функціями, набуваючи факультативних значень у поєднанні з іншими конструкціями. Ще яскравіше, виразніше виявляється факультативна семантика побажальних конструкцій, функціонально близьких до вигуківих фразеологізмів, оскільки вони є, перш за все, виразниками різних почуттів – досади, жалю, розпачу тощо. Порівняймо: *А бодай тебе в жито головою!* (К.-Кар.) і *А бодай тебе в жито головою, забуваю прізвисьце!* (Кроп.); *А бий тебе сила божжа!* і *Торбу з харчами забули! А бий тебе сила божжа!* – *Давай уже я носитиму, хай ти скажишся!* (Довж.). Якщо в перших прикладах домінантною є побажальна модальність, то в других висловлені відповідні емоційно-експресивні домінанти. Ось ще кілька прикладів конструкцій, які фактично втратили свою основну, первісну функцію: *Хай йому зречь; Хай ти скажишся; Щоб (бодай) тобі толку не стало; Щоб (бодай) тобі добра не було* тощо. Інтер'єктивуючись, ці й подібні одиниці втрачають значення побажальної модальності, набувають ознак закритих структур, тобто фразеологізуються, і, фактично, із знаків ситуацій чи відношень перетворюються на вербалізовані знаки психічного стану – почуттів досади, невдоволення, роздратування тощо, які реалізуються й через відповідний інтонаційний вияв. Як семантико-синтаксичний компонент речення чи НФЄ, такі інтер'єктивні утворення поєднуються з останніми за змістом та інтонаційно. У такому разі вони є виразниками основного емоційного навантаження висловлюваного і приєднуються до речення „у згоді з його реальним емоційним забарвленням” [3, с. 526]. Повністю набули статусу вигуків конструкції моделі *Цур вам пек!* (Б.Грінч.); *Цур вам!*

Як периферійні слід, очевидно, розглядати утворення з конструктивним елементом *Дай, Боже, ...; Дай вам (нам, їм, йому), Боже, ...* доброзичливого

змісту, фразеологізовану формулу *Ні пуху ні пера*, а також побажальні утворення негативного плану *Тіун тобі на язик; Сіль тобі в оці* (Коц.); *Штичка в ніс* (Кроп.) та з першим компонентом *Йди к +* форма давального відмінка або *Забирайся до +* форма знахідного чи родового відмінка іменника: *Дай, Боже, діждати онуків* (К.-Кар.); *Дай, Боже, нашим молодятм віку довгого і здоров'я доброго* (Кроп.); *Йди к бісовій матері* (Розм.); *Забирайся до дівка* (Розм.); *Забирайся з моїх очей* (Розм.) тощо. В останніх формулах, правда, ідеться не стільки про побажання, скільки про імператив негативного плану мовця щодо адресата. Оскільки побажальні утворення належать, як уже було зазначено, до фразових одиниць відкритої структури, важко, а то й неможливо визначити їх формули в цілому. Адже їх можуть утворювати як окремі висловлення різної структури (з кількома предикативними частинами, порівняльними конструкціями, конструкціями з комунікатами, однорідними членами тощо), так і надфразна єдність, що складається з кількох самостійних висловлень, пов'язаних семантико-синтаксичними відношеннями: *Будь же, дочко, здорова, як риба, гожа, як рожса, весела, як весна, робоча, як бджола, а багата, як свята земля* (Н.-Лев.); *Щоб була ти здорова, як вода, щаслива та багата, як земля* (Кроп.); *Щоб ти, доню, здорова була, як вода, щоб цвіла довіку, як рожса* (Н.-Лев.); *Свої нетрадиційні прокльони бабуся Люціна проказувала, наче завчену напам'ять молитву, жодного разу не заникуючись і не роблячи пауз... – А шлячок би тя ясенський трафив, ти бугаю, ти шьвиньо холерська, фйталахо анахтемська, кунда лайдакувата! А бодай ти на кутні шьпівав! Аби тя дівко вхопив та й на скали заніс, щоби ти не галасував, драбе кальварийський! Аби твоя пащека трісла, як вареник! Щоб ти ші лайном вдавив, а дощівкою ші захлинув, мудю... е-е... паршивий мудю, галашьвіта франтувата! Щоб тя холера забрала, гуңцвоте, тряшьча твоїй матері, а мору на тебе нема, лайдаку! Аби тя качка копнула, аби тя нагла червона з бурячками залягла, та й аби ти спух, як шитка!!* (Ю.Вин.)

Такі розлогі побажальні монологи не є чимось незвичним у художніх дискурсах українських письменників ХІХ-ХХІ ст., присвячених глибинам народного життя (І.Нечуй-Левицький, О.Довженко, Григорій і Григір Тютюнники, Ю.Винничук, М.Матіос та багато ін. Наприклад: *Йй* (бабі – В.Я.) *можна було по три дні не давати їсти. Але без прокльонів вона не могла прожити й дня. Вони були її духовною їжею. Це була творчість її палкої, темної, престарілої душі. – Царице небесна, заступнице моя милостива, заступись за мене, за мої молитви, щоб ріс він не вгору, а вниз, і щоб не почув він ні зозулі святої, ні божого грому... Миколаю-угоднику, скорий помочнику, святий Юрію, святий Григорію на білому коні, на білому сіді, покарайте його своєю десницею, щоб не їв він тієї морковочки, та бодай його пранці та болячки з'їли, та бодай його шашіть поточила...* (Довж.) У побажальних формулах яскраво віддзеркалені ставлення мовця до інших членів соціуму, до далекого й близького оточення, оцінка на полюсах „добро – зло”. У них відсутня вульгарність, так притаманна російському „мату”. У творі М.Матіос „Трояка рута” через такі побажальні конструкції у мовленні персонажів простежуються стосунки на рівні мікро- і макросоціуму (чоловік – дружина, батьки – діти,

сусіди, односельці, чужаки тощо): *Якось то несучемо молоко до невістки, тої псячої кістки, най шляк її трафить, як вона дитину по-нехлюйськи обходила, не мала би прикладу більше ніколи...; ...уже й сваритися зі своїм Славком передумала, а він усе ж не каліка... Шляк би го був трафив ще в моїй утробі, як мені дні коротас тою горілкою, згорів би був, дай Боже... А най мій язик чиряки обсиплять, яке дурне сказала!; ...Так мене мама-покійниця вчили, дай Боже, їй царство небесне; ...О, що ті москалі лиха межі людьми наробили, най Бог боронить!; – Де вони тепер, питаю? Як пішли на той бік москальського щастя шукати – так і щезли, щезни, бідо, в болота!*

Побажальні конструкції усталеної семантико-синтаксичної моделі належать до одного з вербальних мікрополів української етнокультури, у яких сфокусовані риси національного характеру, національні особливості мовної картини світу. Тому, безперечно, вони мають бути об'єктом дослідження не лише семантико-синтаксичної та функціональної площин, а й етнолінгвістики, етнопсихології, етнології, фольклористики, які допоможуть сформулювати цілісне уявлення про дане явище як один з феноменів української етнокультури.

Список використаної літератури

1. Лабащук О.В. Українська примовка: особливості побутування та функціонування: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.07 / Львівськ. нац ун-т. – Л., 2001. – 16 с.
2. Пермяков Л.Г. К вопросу о структуре паремнологического фонда // Типологические исследования по фольклору: Сб. ст. памяти В.Я.Проппа. – М.: Наука, 1975. – 320 с.
3. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. – К.: Наук. думка, 1969. – 583 с.
4. Ужченко В.Д., Авксентьев Л.Г. Українська фразеологія. – Харків: Основа, 1990. – 167 с.
5. Явір В.В. Конструкції на позначення лихих побажань: деякі аспекти аналізу // Актуальні проблеми філології і методики викладання мов: Зб. наук. праць. – Кривий Ріг: КДПУ, 2004. – 207 с.

Summary

The author attempted to find out semantic-syntactic and partly functional peculiarities of constructions, unlike phraseological units, aphorisms, saying, charm exorcisms and others like that is done, which also belong to the set structurally-semantic units.